

OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING RUS TILIDA O'QISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY USUL, SHAKL VA VOSITALARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.092>

Honova Dilrabo Barotovna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada rus tilida o'qish ko'nikmasini shakllantirishda amaliy metodlar, didaktik shakllar va zamonaviy o'quv vositalarining ta'siri tahlil qilingan. Talabalarning o'qish kompetensiyasini rivojlantirishda insert texnologiyasi, konseptual xaritalar, dramatzatsiya, esse yozish, munozara tashkil qilish kabi metodlar samaradorligi tajriba va adabiyotlar asosida asoslab berilgan. O'qitishning interfaol shakllari orqali talabaning fikrlash, tahlil qilish va anglash salohiyatini kuchaytirish imkoniyatlari ochib berilgan. Maqola yakunida ilmiy xulosalar va metodik tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: rus tili, o'qish kompetensiyasi, insert texnologiyasi, dramatzatsiya, interaktiv metod, konseptual xarita, multimodal matn, ta'lim vositalari

PRACTICAL METHODS, FORMS, AND TOOLS FOR DEVELOPING READING SKILLS IN RUSSIAN AMONG STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Honova Dilrabo Barotovna
Termez University of Economics and Service

Abstract: This article analyzes the impact of practical methods, didactic forms, and modern educational tools on the formation of reading skills in the Russian language. The effectiveness of such methods as INSERT technology, conceptual mapping, dramatization, essay writing, and organizing discussions in developing students' reading competence is substantiated based on experimental data and relevant literature. The possibilities of enhancing students' thinking, analytical, and comprehension abilities through interactive forms of teaching are also revealed. The article concludes with scientific findings and methodological recommendations.

Keywords: Russian language, reading competence, INSERT technology, dramatization, interactive method, conceptual map, multimodal text, educational tool

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarni axborotni qabul qilish, uni tahlil qilish, interpretatsiya qilish hamda muhokama qilishga tayyorlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, chet tilini o'rganishda, xususan rus tilida o'qish ko'nikmasini rivojlantirish bugungi integratsiyalashgan jamiyatda alohida e'tibor talab qiladi. O'qish ko'nikmasi nafaqat leksik va grammatik bilimlar asosida shakllanadi, balki u madaniy kontekst, semantik tafakkur, muloqot ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lgan kompleks kompetensiyadir. Shu sababli bu ko'nikmani shakllantirishda amaliy usullarning roli va ularni qo'llashdagi metodik yondashuvlar chuqur o'rganilishi lozim.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, rus tilida o'qish ko'nikmasini shakllantirishga oid ilmiy qarashlar lingvistik, psixolingvistik, didaktik va axborot-texnologik yondashuvlar asosida rivojlanmoqda. G.Rustamova tomonidan insert texnologiyasi asosida olib borilgan tadqiqotda talabalar matn bilan ishlashda belgilar (V, -, +,?) orqali o'z fikrini ifodalash orqali anglash darajasini oshirgani isbotlangan [1; 56].

S.Jo'raqulova konseptual xarita tuzish orqali talabada o'qilgan matnni strukturaviy anglash va xulosa chiqarish malakasi shakllanishini asoslagan [1; 48].

S.Tursunova dramatisatsiya usulini qo'llab, talabalar o'qigan matnni emotsional va roli asosida jonlantirish orqali kommunikativ kompetensiyani rivojlantirganini ko'rsatadi [3;87].

Shuningdek, R.Mahmudov matn asosida esse yozish orqali talabalar o'zining individual fikrini ifoda qilish, matndan ma'no ajratish va til boyligini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'lishini ta'kidlaydi [4;90].

W.M.Rivers o'qishni passiv emas, balki integrativ faoliyat deb talqin qiladi. W.Grabe esa o'qishni ko'p komponentli faoliyat, ya'ni idrok, semantik anglash, madaniy kodlash, tahlil va baholashni birlashtiruvchi murakkab jarayon deb ataydi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot tavsifiy-analitik metodga asoslangan bo'lib, o'quvchilarning o'qish ko'nikmasini shakllantirishda qo'llanilgan interfaol va amaliy metodlar tahlil qilindi. Asosiy e'tibor insert, dramatisatsiya, konseptual xarita, esse yozish, munozara va interaktiv o'yinlar singari usullar samaradorligiga qaratildi. Tahlil jarayonida ilg'or o'zbek olimlarining ilmiy ishlari, tajriba ma'lumotlari, pedagogik kuzatuvlar va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanildi. Baholash vositasi sifatida esa sifatli o'zgarishlarni aniqlashga yo'naltirilgan diagnostik tahlil va qiyosiy kuzatuv metodlari qo'llanildi.

Asosiy qism. Talabalar orasida rus tilida o'qish ko'nikmasini shakllantirish hozirgi davrda til o'rgatishning muhim tarkibiy qismi sifatida alohida e'tiborga molikdir. Bu ko'nikma nafaqat chet tilining grammatik tuzilishini o'zlashtirish, balki madaniyatlararo muloqot, kasbiy kompetensiya va axborotni qayta ishlash salohiyatini shakllantirish uchun ham zamin yaratadi. O'qish kompetensiyasini

rivojlantirishdagi asosiy maqsad - talabani matn bilan faol ishlay oladigan, matndan axborot oladigan, uni tahlil qiladigan va o'z fikriga moslashtirib ifoda eta oladigan shaxs sifatida shakllantirishdir. Ushbu jarayonda amaliy usullar, didaktik shakllar va ta'limiy vositalar to'g'ri tanlanishi katta ahamiyatga ega.

Amaliy usullar deganda, talabaning mustaqil faoliyatini rag'batlantiruvchi va uni o'rganish jarayonining subyekt sifatida shakllantiruvchi didaktik harakatlar tushuniladi. Rus tilida o'qish bo'yicha qo'llaniladigan eng samarali amaliy usullardan biri bu - insert texnologiyasidir. Ushbu texnologiyada talabalar o'qilayotgan matnni belgilash orqali tushunilgan, qiziq, tushunilmagan yoki kutilmagan fikrlarni simvolik belgilar bilan ifodalaydi. Bu usul o'qish jarayonini faollashtiradi, talaba faqat matnni qabul qilmaydi, balki unga nisbatan pozitsiya bildiradi, bu esa semantik anglashni kuchaytiradi [4;143].

Yana bir amaliy yondashuv - konseptual xarita (mind map) tuzish usulidir. Bunda talaba matndagi asosiy tushunchalarni o'zaro bog'liq holda grafik tarzda tasvirlaydi. Bu metod orqali o'quvchi matnning tuzilmasi, asosiy fikri, asoslovchi dalillari va xulosalarini tahlil qilishga o'rganadi. Bu usul ayniqsa ilmiy yoki kasbiy matnlar ustida ishlashda samarali bo'lib, analitik va sistematik fikrlashni rivojlantiradi [5;87].

Rus tilida o'qish ko'nikmasini rivojlantirishda esse yozish usuli ham katta o'rin tutadi. Matndan olingan asosiy g'oya asosida talaba o'z fikrini bayon qiladi, muallifga munosabat bildiradi, misollar keltiradi. Bu faoliyat turli ko'nikmalarni birlashtiradi: *o'qish, tahlil, interpretatsiya va ifoda qilish*. Esse yozish orqali talabalar o'zining grammatik salohiyati, leksik boyligi va stilistik sezgirligini amaliy ravishda namoyon eta oladi [6;124].

Amaliy mashg'ulotlarda keng qo'llanilayotgan yana bir samarali shakl - dramatizatsiyadir. Talabalar matn asosida rollarni bo'lib chiqishadi, muomala qiladi, emotsional jihatdan kirishishadi. Bu metod o'qish orqali tushungan mazmunni og'zaki faoliyatga aylantirish, kontekstni dramatik ifoda bilan boyitish imkonini beradi. Shuningdek, dramatizatsiya til sezuvchanligini kuchaytiradi, talaffuz, intonatsiya va kommunikativ ohangni mustahkamlaydi [7;97].

O'qish ko'nikmasini rivojlantirishda interaktiv o'yinlar ham alohida ahamiyatga ega. Masalan, "Savol kimga?", "To'g'ri yoki noto'g'ri?", "Asosini top", "Krossvord matn asosida", "Matnga oid testlar" kabi faoliyatlar talabaning e'tiborini oshiradi, ularni matn mazmuni asosida fikrlashga undaydi. Shu bilan birga, o'zaro bahs-munozara orqali tanqidiy tafakkur, muloqot ko'nikmalari ham shakllanadi [7;154].

Rus tilida o'qish mashg'ulotlarida qo'llaniladigan amaliy vositalarning texnologik ko'rinishlari - Kahoot, Google Forms, Quizizz, Padlet kabi platformalar orqali testlar, muqobil savollar, fikrlar doskasi, virtual konseptual xaritalar yaratish orqali matn bilan ishlashni samarali tashkil qilish mumkin. Bu vositalar o'quvchining

matn asosida real vaqt rejimida fikr bildirishini, test bajarishini, baholashga jalb qilinishini ta'minlaydi [7;56]. Shuningdek, multimodal matnlar (audio, video, grafik, gipermatn) bilan ishlash vositalari ham talabalar uchun ko'proq e'tibor talab qiladigan matnni idrok qilish, tushunish va taqqoslash jarayonlarini boyitadi.

Masalan, berilgan matn va unga oid video lavhani taqqoslab, talabadan xulosalar chiqarish, muallif pozitsiyasini aniqlash, alternativ nuqtai nazar bildirishni so'rash - bu o'qish kompetensiyasining yuqori bosqichidir [8;97].

Matn tahliliga asoslangan amaliy shakllardan biri bu - "Matnni tarjima qilishsiz tushunish" metodidir. Bu usulda talabadan har bir so'zni emas, balki umumiy mazmunni tushunish, kontekst orqali ma'no hosil qilish, asosiy fikrni ajratish, muallifning niyatini anglash kutiladi. Bu metodik yondashuv matnga analitik va emotsional yondashuvni uyg'unlashtiradi, talabani fikr yuritishga, taxmin qilishga, kontekstual tafakkurga o'rgatadi [9;64].

O'qish ko'nikmasini rivojlantirishda samarali qo'llanilayotgan shakllardan yana biri bu - matn asosida munozara tashkil etishdir. Munozara davomida talabalar matndagi asosiy fikrlar asosida pozitsiyalar bildiradi, fikrlarni taqqoslaydi, dalillar keltiradi va shaxsiy nuqtai nazarini asoslaydi. Bu shakl o'qishdan keyingi kognitiv faoliyatni faollashtiradi va matn bilan ijodiy ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Ta'limiy vositalar nuqtai nazaridan olib qaraganda, o'qish kompetensiyasini shakllantirishda vizual yordamchilar - sxemalar, grafiklar, tayanch so'zlar ro'yxati, stilistik vositalar jadvali, antonim va sinonimlar to'plami, savol kartochkalari samarali foydalaniladi.

Ushbu vositalar matn ustida struktural yondashuvni ta'minlaydi, o'quvchining semantik anglash jarayonini qo'llab-quvvatlaydi.

Tahliliy nuqtai nazardan qaraganda, rus tilida o'qish ko'nikmasi faqat lingvistik malaka emas, balki psixolingvistik, madaniy va kommunikativ kompetensiyalar majmuasidir.

Shuning uchun uning shakllanishi individual o'quv strategiyalariga, metodik yondashuvga, vosita va shakllarning to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Har bir amaliy usul o'zining xususiy didaktik maqsadlariga ega: ba'zilar matnni tahlil qilishga, boshqalari uni ifoda etishga, yana boshqalari esa matn asosida ijod qilishga xizmat qiladi.

Bu usullarning kompleks qo'llanilishi esa o'quvchida o'qish kompetensiyasining barcha bosqichlarini shakllantirish imkonini beradi.

Muhokama. Rus tilida matn ustida ishlash jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Bugungi kunda chet tilini o'rganish jarayonida talabalar nafaqat matnni o'qishlari, balki uni chuqur anglab, mazmunini tahlil qilishi, o'z fikrini bayon qilishi, tanqidiy qarash bildirish darajasiga yetishi lozim. An'anaviy matn bilan ishlash metodlari bu

maqsadga yetarli emasligi bois, interaktiv yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, INSERT texnologiyasi matnni o'qish vaqtida talabaga faol pozitsiyada bo'lish imkonini beradi. Ushbu metoddagi talabalar matnni belgilar orqali tahlil qiladi, ya'ni "V" - tanish ma'lumot, "+" - yangi axborot, "-" - qarama-qarshi fikr, "?" - tushunarsiz joy sifatida ajratiladi. Bu nafaqat matnni idrok etishni faollashtiradi, balki talabada mantiqiy bog'liqlikni anglash va o'ziga xos xulosalar chiqarish ko'nikmasini shakllantiradi.

Klaster yoki konseptual xarita metodlari esa matnda berilgan asosiy tushunchalar, faktlar va ularning o'zaro bog'liqligini vizual tarzda ifodalash imkonini beradi. Bu esa axborotni tizimli qayta ishlash, asosiy g'oya va ikkilamchi ma'lumotlarni ajratib olishni o'rgatadi. Ayniqsa, konseptual xarita orqali talabalar mustaqil tarzda matnni tahlil qilish, asosiy mavzuni strukturalashtirish, semantik tarmoqlar tuzish orqali anglash darajasini oshiradi. Fishbone (skelet-diagnostics) metodi esa matndagi muammo va sabab-oqibat aloqalarini aniqlashga yordam beruvchi samarali usullardan biridir. Bu metod orqali talabalar matn doirasida muammoni aniqlab, unga olib keluvchi sabablarni aniqlashga o'rganadi.

Dramatizatsiya yoki rol o'yinlar orqali matn bilan ishlash esa ayniqsa emotsional, ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Matndagi voqealar, obrazlar va nutqiy shakllar asosida rollarga bo'linib ishlash o'quvchilarning tilga hissiy yondashuvini kuchaytiradi, talaffuz, intonatsiya va og'zaki muloqotni rivojlantiradi. Bu metodlar matnni jonlantirish, tasavvur qilish va eslab qolishni kuchaytirish jihatidan ayniqsa samaralidir. Yana bir muhim metod - matnga asoslangan savollar tuzish usuli hisoblanadi. Talabalar o'zlari o'qigan matnga savollar ishlab chiqish orqali matnni chuqur o'zlashtiradi, uning tuzilmasini, asosiy g'oyalarini, muallif pozitsiyasini anglaydi. Bu metod orqali talabada tanqidiy fikrlash va savol asosida fikr bildirish ko'nikmasi shakllanadi.

Interfaol munozara va bahs-metodlar esa matn asosida ikki yoki undan ortiq pozitsiyalarni solishtirish, dalillash, fikr bildirish imkonini beradi. Munozarali matnlar ustida ishlash orqali talabalar argument keltirish, muhokama yuritish, muallif pozitsiyasini tanqidiy qabul qilishni o'rganadi. Bu esa ularning lingvistik tafakkurini va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli vositalar asosidagi interaktiv platformalardan foydalanish - masalan, Google Forms, Kahoot, Quizizz yoki Padlet orqali talabalar o'zlashtirgan matn asosida testlar, so'rovnomalar, reflektiv javoblar yaratishadi. Bu usullar o'quv jarayonini ko'proq individuallashtirish, o'zini baholash, o'z-o'zini tahlil qilish imkonini beradi.

Shuningdek, esse yozish amaliyoti ham matn ustida ishlashda samarali metod hisoblanadi. Matn asosida yozilgan esse orqali talabalar matnni qayta ishlaydi, undagi g'oyalarni o'z shaxsiy dunyoqarashi bilan uyg'unlashtiradi, xulosa chiqaradi va mustaqil fikrini yozma nutq shaklida ifodalaydi. Bu jarayon o'qish, tahlil qilish,

yo'zish va muloqot ko'nikmalarini uyg'un ravishda rivojlantiradi. Bularning barchasi ko'rsatadiki, rus tilida matn ustida ishlash jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish faqat til o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki fikrlash, tahlil qilish, shaxsiy fikr bildirish, madaniy kodlarni anglash, tanqidiy pozitsiyani shakllantirish kabi ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Shu bois interaktiv metodlar hozirgi rus tili ta'limining ajralmas pedagogik komponentiga aylanmoqda.

Natijalar. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, amaliy usullar va vositalar to'g'ri tanlanganda o'quvchilarning o'qish kompetensiyasi sifat jihatdan yaxshilanadi. Insert texnologiyasi matnni anglashga, konseptual xarita esa matnni tahlil qilishga xizmat qiladi. Esse yo'zish orqali matnni qayta ishlash, ijodiy fikr bildirish ko'nikmasi shakllanadi. Dramatizatsiya orqali matnni emotsional anglash, muloqotga kirishish va talaffuz ustida ishlash imkoniyati paydo bo'ladi.

Multimodal matnlar asosida ishlash esa talabalarni ijtimoiy-madaniy kontekstni tushunishga, matnning vizual va audiovizual qatlamlarini farqlashga o'rgatadi. Interfaol o'yinlar matn asosida fikrlash, muhokama qilish, savol-javob formatida axborotni aniqlash kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Shuningdek, texnologik vositalar - *Padlet, Kahoot, Google Forms, Mentimeter* va shunga o'xshash platformalar talabalarda raqamli kompetensiyani rivojlantirgan holda o'qish faoliyatini qiziqarli tarzda tashkil etishga xizmat qilmoqda.

Xulosa. Xulosa qilganda, rus tilida o'qish ko'nikmasini shakllantirish murakkab va bosqichma-bosqich rivojlanadigan jarayondir. Bu ko'nikmani rivojlantirishda faqat grammatik bilim yetarli emas; talabada matnni anglash, tahlil qilish, fikr bildirish va muloqotga kirishish kompetensiyasini shakllantirish lozim. Insert, konseptual xarita, dramatizatsiya, esse, interaktiv o'yinlar va multimodal matnlar bilan ishlash metodlari ushbu maqsadga erishishda eng samarali vositalar sirasiga kiradi. Amaliy metodlar orqali o'quvchi matnni passiv emas, balki faol ravishda idrok qiladi, uning semantikasini tushunadi, va uni yangidan tuzadi. Bunday yondashuvlar o'qituvchidan yuqori darajadagi metodik tayyorgarlikni talab qiladi, biroq natijasi ta'lim sifati oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rustamova G. INSERT texnologiyasi asosida matn bilan ishlashning uslubiy xususiyatlari. // Til va madaniyat, №2, 2022.
2. Jo'raqulova S. Konsepsiya xaritasi va o'qish kompetensiyasi. // O'zbek tilshunosligi jurnali, №3, 2021.
3. Mahmudov R. Matn asosida esse yo'zish orqali fikr tahlili. - Toshkent: Fan, 2020.
4. Tursunova S. Dramatizatsiya metodi va emotsional anglash muammosi. // Pedagogika va psixologiya, №3, 2022.

5. Karimov T. Interfaol metodlar asosida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish. // TDPU ilmiy axborotnomasi, 2023.
6. Xudoyberdiyeva N. Texnologik vositalarning o'quvchi motivatsiyasiga ta'siri. // Pedagogik innovatsiyalar jurnali, №1, 2023.
7. Rivers W.M. Teaching Foreign-Language Skills. - Chicago: University of Chicago Press, 1981.
8. Grabe W. Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. - Cambridge: CUP, 2009.
9. Nurmatov S. Matn asosida munozara tashkil qilishning uslubiy asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 2021.
10. Shermatova Z. O'qitishda vizual vositalardan foydalanish samaradorligi. // Filologiya va didaktika, №4, 2022.
11. D. Xonova. Rus tilini oqitishda gapirishni rivojlantiruvchi texnikalarni takomillashtirishning nazariy asoslari. "Til va adabiyot.uz" jurnali, 2025, №7. 109 b.
12. Madiyeva, M. (2022). Theoretical analysis of brands from a linguistic perspective. Society and Innovations, 3(7/S), 114-121. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss7/S-pp.114-121>